

23. Sanders, T. (2012). Third opponent: defense of dissertations and public profile of academic history in the Russian Empire. In *Historical culture of imperial Russia: formation of ideas about the past* (pp. 161-192). Moscow: Publishing House of the Higher School of Economics (in Rus.).

24. Dovnar-Zapolskii, M.V. (1902). The historical process of the Russian people in Russian historiography. *Russkaiia mysl (Russian Thought), Book. 3*, 170-186 (in Rus.).

25. Toshental, R. (2011). Return of Historicism? Neo-institutionalism and the "historical turn" in the social sciences. In L.P.Repina (Ed.), *Historical Science Today: Theory, Methods, Perspectives* (pp. 342-354). Moscow: Izd-vo-LK (in Rus.).

26. Antonovich, V., Golubovskii P. (1906). Review on the composition of holder of Master's degree M.V. Dovnar-Zapolskii "Essays on the organization of the West-Russian peasantry in the XVI century.", presented for acquisition of a doctorate in Russian history. *Universitetskii Izvestiia (University News)*, 3, 21-24 (in Rus.).

27. Zaitseva, Z.I. (2006). *Ukrainian scientific movement: institutional aspects of development (the end of the nineteenth and early twentieth centuries)*. K.: KNEU

УДК 94:355.535(477)"1648/1764 "

Кабанець Р. Ю.*,

співробітник Управління державної охорони,
здобувач наукового ступеня кандидата історичних наук,
Київ, Україна. roma.kabanets1987@gmail.com

ОХОРОНА ПЕРСОНИ ГЕТЬМАНА КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО ПІД ЧАС ПОЇЗДОК У МОСКВУ ТА САНКТ-ПЕТЕРБУРГ У 1752 Р.

Анотація. Висвітлюються особливості організації системи охорони Гетьмана Кирила Розумовського під час його поїздок до Москви та Санкт-Петербурга. Відзначено, що питання про систему безпеки останнього Гетьмана України Кирила Розумовського набивало особливої ваги з огляду на складність та суперечливість політичної ситуації на українських землях в середині XVIII ст., важливість захисту посадових осіб Гетьманату через нестабільність позиції козацької старшини, суцільної недовіри до гетьманського оточення. У статті розкриваються традиції, принципи, система охорони та супроводу Гетьмана як посадовця вищого рангу, правила, які вироблялися у цьому контексті впродовж століть, аналізується досвід такого напрямку діяльності та еволюції системи особистої безпеки вищої посадової особи в Україні. Доводиться що охорона здійснювалася Надвірною компанійською корогвою, на яку покладалося виконання кур'єрських, конвойних, охоронних функцій. Військові компанійці супроводжували Гетьмана під час воєнних дій, у дозвілних вояжах, у ході офіційних прийомів. Тобто, йдеться про початок формування групової та індивідуальної форм охорони вищої посадової особи Гетьманату, досягнення якої у сфері охоронної діяльності використовувалися й у подальші історичні часи.

Ключові слова: охоронна діяльність, Гетьманичина, Кирило Розумовський, супровід, Надвірна компанійська корогва, почет.
У 1752 р.

Аннотация. Освещаются особенности организации системы охраны Гетьмана Кирилла Розумовского во время его поездок в Москву и Санкт-Петербург. Отмечено, что вопрос о системе безопасности последнего Гетьмана Украины Кирилла Ра-

* Kabanets R. Y. Employee of administration of state security, competitor for Ph.D. in history, Kyiv, Ukraine. roma.kabanets1987@gmail.com

SAFEGUARD OF THE PERSON OF HETMAN KYRYLO ROZUMOVSKYI DURING TRIPS TO MOSCOW AND ST.- PETERSBURG IN 1752.

цимовського прибрало особе значення, цитуючи складність і протиріччя політичної ситуації на українських землях в середині XVIII в., важливість захисту посадових осіб Гетьманщини з-за нестабільності позиції козацької старшини, суспільного недовіри до гетьманського оточення. В статті розкриваються традиції, принципи, система охорони і супроводження Гетьмана, правила, які вивчалися в цьому контексті на протязі століть; аналізується досвід даного напрямку діяльності і еволюція системи особистої безпеки вищого посадовця в Україні. Визначається, що охорона здійснювалась Надвірною компанійською хоругвою, на яку возлагалось виконання кур'єрських, конвоійних, охоронних функцій. Воєнні компанії супроводжували Гетьмана в час військових дій, в дальніх поїздках, в час офіційних прийомів. Тобто, мова йде про початок формування групової і індивідуальної форм охорони вищого посадовця Гетьманщини, досягнення якої використовувались і в наступні історичні часи.

Ключові слова: охоронна діяльність, Гетьманщина, Кирило Розумовський, супроводження, Надвірна компанійська хоругва, свита.

Abstract. The article deals with the features of organization of the security system of Hetman Kurulo Rozumovskui during his trips to Moscow and St. Petersburg. It is noted that the question of security system of the last Hetman of Ukraine Kurulo Rozumovskui was of special value due to the complexity and contradictory nature of a political situation in Ukrainian lands in the mid-XVIII century, the importance of protecting the Hetmanate officials regarding instability of position of the Cossack military leadership, social distrust to Hetman's entourage. The article examined traditions, principles, the system of guard and escort of Hetman, the rules which were elaborated in this context during centuries. Experience of such type of activity and evolution of a personal security system of a senior official in Ukraine is analyzed. It is concluded that the protection was carried out by the Nadvirna kompaniiska khorugva (company military unit) dealt with couriers, convoy and different security functions. Military company fellows accompanied Hetman during hostilities, leisure voyages, official receptions. So, it is said about beginning of formation of group and individual forms of protection of a high official of Hetmanate, achievements of which were realized during further historical times.

Key words: guard activity, Hetmanshchina (Hetmanate), Kyrylo Rosumovskyi, convoy, Nadvirna company khorugva, escort

Постановка проблеми. Традиції системи охорони Гетьмана, вироблялися впродовж століть, внаслідок чого виокремилися окремі групи професійних охоронців і структурних підрозділів у війську. Втім особиста безпека передбачає чітку й послідовну систему організаційно-правових, фізичних, тактико-психологічних заходів, які дозволяють не лише зберегти життя, а й не дозволити зашкодити здоров'ю охоронюваної особи. У цьому контексті особливо актуальним є вивчення досвіду такого напрямку діяльності та розвитку системи особистої безпеки людини в Україні.

Питання про систему безпеки останнього Гетьмана України К. Розумовського набувало особливої ваги з огляду на складність та суперечливість політичної ситуації на українських землях середини XVIII ст., важливість захисту посадових осіб Гетьманату через нестабільність позиції козацької старшини, недовіри до гетьманського оточення.

Проблема необхідності охорони постала через наявність загроз, низку летальних випадків, які сталися із представниками генеральної старшини Гетьманату як за кордоном, так і на рідній землі (в історичній ретроспективі). У даному дослідженні мова буде йти про охорону життя і здоров'я Гетьмана та членів його родини під час поїздок по території власне Гетьманату та по Російській імперії загалом.

Розгляд проблеми охорони Гетьмана за правління К. Розумовського дає можливість простежити особливості системи охорони посадових осіб в історичній

ретроспективі (від періоду правління Богдана Хмельницького і до середини XVIII ст.); визначити структуру й роль армії, козацької старшини в питанні надання послуг в побуті, забезпечення безпеки життя та здоров'я Гетьмана, самостійності його внутрішньої й зовнішньої політики. Дослідження передбачає також висвітлення низки чинників, які справляли визначальну роль в становленні системи охорони посадової особи, її сім'ї, майна, житла під час поїздок до Москви та Санкт-Петербурга.

Джерельну базу дослідження становлять матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, на основі опрацювання яких вдалося визначити особливості організації та системи охорони Гетьмана під час його поїздок по території Російської імперії. Діловодна документація розкриває чіткий порядок листування між Гетьманом, державними установами, підлеглими, де простежується принципи ієрархічності й інстанційності. У формі рапортів чи донесень інформація з пропозиціями персонального складу подавалася від осавулів Гетьманові [1; 2; 3].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. На основі аналізу доробку сучасних вітчизняних учених приходимо до висновку, що проблема не є повністю розкритою. Однак її частково було висвітлено у наукових дослідженнях сучасних авторів. Монографічне дослідження О. Путра присвячене з'ясуванню особливостей суспільно-політичного життя Гетьманату за К. Розумовського. У монографії вивчаються державотворчі процеси на українських землях XVIII ст. [4; 5]. Дослідник залучає широку джерельну базу, розмірковує з приводу причин та наслідків процесу ліквідації Гетьманату, особливостей зовнішньої та внутрішньої політики К. Розумовського. На особливу увагу заслуговує аналіз військової структури цього періоду, реформи війська, соціальної стратифікації тогочасного суспільства в руслі необхідності супроводження Гетьмана під час його поїздок.

Дослідники В. Смолій та В. Степанков висвітлюють становлення української державної ідеї впродовж XVII — XVIII ст. [6]. Автори визначають основні етапи цього процесу в контексті політики Російської імперії щодо українських земель, з'ясовують суть державницьких починань кожного з гетьманів Лівобережної та Правобережної України. Вони окреслюють основні напрямки діяльності К. Розумовського й традиційно розглядають період після 1764 р. етапом бездержавного розвитку в історії України.

Дослідник О. Гуржій розкриває особливості формування Української козацької держави у XVII — XVIII ст. [7]. Його увагу привертають географічні межі території етнічних українських земель, зміни адміністративно-територіального устрою Гетьманщини впродовж окресленого хронологічного періоду. Монографічне дослідження Т. Чухліба присвячене висвітленню міжнародних відносин ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. [8]. Окрема розвідка цього дослідника розкриває походження генералітету Російської імперії і з'ясовує частку українців у його складі [9].

Ю. Шемшученко аналізує юридичні аспекти проведених у столиці Гетьманщини м. Глухові козацьких рад [10]. Він розкриває процедуру проголошення Гетьманом К. Розумовського, висвітлює специфіку приведення його до присяги, нововведення, які було здійснено у гетьманській столиці, політичного, соціально-економічного, культурного змісту.

Розвідка О. Костюкова присвячена становленню інституту охорони вищих посадових осіб в історичній ретроспективі [11]. Автор проаналізував особливості охоронної діяльності в період Середньовіччя (за часів Давньоруської держави), звернув увагу на загальні правила особистої охорони гетьманів та їхнього майна в період Нового часу. У дослідженнях Є. Славутича висвітлюється діяльність охотного (найманого) війська та військових служителів: Надвірної компаніїської короєви, Жолдацької сторожі, Фузилерної роти та ін. [12]. Окрема його стаття присвячена організаційно-правовим засадам оформлення особистої гвардії Кирила Розумовського, хоча предметом дослідження автора є зовнішній вигляд, обмундирування військових за часів цього Гетьмана [13]. Є. Славутич висвітлив початковий етап становлення Надвірної компаніїської короєви, визначив її основні функції й завдання, їхню еволюцію за часів гетьманування К. Розумовського. Він робить важливий висновок, що це військо утворення стало добре організованою, вдало обмундированою особистою гвардією Гетьмана К. Розумовського.

Високу інформативність в руслі нашого дослідження мають праці В. Горобця. У низці його публікацій висвітлюється модель відносин російської влади й Гетьманату у період Нового часу [14; 15; 16; 17; 18]. Ряд наукових праць автора стосується соціальної історії доби Гетьманату з визначенням специфіки правового й соціального статусу різних верств тогочасного українського суспільства [19; 20; 21]. У працях ученого знаходимо проаналізований матеріал історичних джерел про соціальні та соціо професійні групи військових, "стрільців куреня полковника", протекціантів, підсусідків, "козаків у підданстві", "козаків у поспільстві" та інших, деякі з них долучалися до особистого почту гетьмана й козацької старшини, надавали їм різного роду послуги, насамперед охоронного характеру.

В. Панащенко досліджувалась структура еліти Гетьманату і дослідниця приходить до висновку, що важливість організації охоронної діяльності щодо безпеки особи Гетьмана обумовлювалась загостренням соціальних суперечностей в державі [22]. Приватне життя козацької старшини стало предметом дослідження О. Дзюби [23]. Специфіку правового й соціального статусів тих представників козацької старшини, які потребували охорони, висвітлюють В. Кривошея, І. Кривошея, О. Кривошея [24; 25]. Структура й функції військових формувань Гетьманату, а також їхня роль в системі охоронних заходів для безпеки Гетьмана привернула увагу О. Сокирка. Він детально розглянули еволюцію та відродження військової сфери і зокрема, сектор охорони та виконання спеціальних доручень за гетьманування Д. Апостола й К. Розумовського [1; 2; 26].

Незважаючи на значну доступну сьогодні джерельну базу й широкий масив історичних розвідок, все ж питання про засади здійснення охорони Гетьмана К. Розумовського у ході його поїздок до Москви й Санкт-Петербургу залишаються малодослідженими.

Метою статті є дослідження особливостей організації поїздок Гетьмана та його охорони, організаційні засади та принципи здійснення його особистої охорони шляхом розгляду діяльності військових формувань гетьманської армії (козаки, компаніїці, сердюки), а також соціальних та соціо професійних груп, на які покладалися функції охорони та надання спеціальних послуг Гетьманові.

Основні результати дослідження.. Оскільки окремим напрямком у вивченні справи охорони Гетьмана К. Розумовського було його супроводження, варто визначитися із вживаним термінологічним апаратом. Доречно використовувати термін "супровід" у трьох значеннях: в розумінні дії за значенням супроводжувати, супроводити; почет при комусь (група людей, яка супроводжує когонебудь); група військовослужбовців, яка охороняє і конвоює особу, що перебуває під охороною. При висвітленні цього аспекту слід використовувати два останні значення із запропонованих, адже йдеться і про почет Гетьмана (лейбгвардію, пізніше — запорозьку команду), який був фактичним супроводом під час дозвіллевих поїздок та компанійців і жолдаків, угруповання яких забезпечували і охорону, і супровід, і конвоювання при Гетьманові.

Такий супровід перебував з Гетьманом під час поїздок в Москву та Санкт-Петербург й інші міста (кількість охоронців змінювалося в залежності від потенційної загрози). Знаходимо дані про те, що поряд із Кирилом Розумовським, як правило, перебував колезький радник Григорій Миколайович Теплов (який також певний час був наставником Гетьмана, а згодом брав участь у виробленні програми діяльності Гетьмана, доповідав про дії Гетьмана в Центральні органи влади) [3, арк. 2]. Він упродовж тривалого часу перебував з К. Розумовським, їздив разом з Гетьманом до Глухова [4, с. 127]. Під час поїздок Надвірна компанійська корогва супроводжувала Гетьмана у воєнних справах, вояжах, під час відвідування інших міст. Під час поїздки до Москви у 1753 р. Гетьман Кирило Розумовський спорядив почесний конвой при своєму почті — запорізьку команду із старшинами у складі 14 осіб [11, с. 3].

Маємо опис їхнього вбрання: дорогі строї ліврейних (гербових) кольорів: червоний, синій, блакитний і білий, у старшин оздоблені срібними позументами, шнурками й петлицями, а у рядових шовковими, а саме: шуби, підбиті лисячим та вовчим хутром, кунтуші тонкого сукна, грезетові каптани, стьобані на бавовні, широкі суконні шаровари, кумачеві пояси, червоні і жовті сап'янові чоботи та високі смушкові шапки. Причому купівля всіх необхідних товарів для справляння обмундирування та екіпірування цієї команди покладалося на "їздових", тобто компанійців Надвірної компанійської корогви [26, с. 174].

Відомо, що під час супроводу К. Розумовського із Глухова до Батурина його супроводжували три поштові підводи, для чого бунчуковий товариш Василь Гудович отримав відповідні документи 28 травня 1752 р. Про це вказується в донесеннях підлеглих Гетьмана, зокрема, й про подорож із Глухова до Москви його соратника Г. Теплового з дружиною у лютому 1752 р. [3, арк. 3; 27, арк. 2]. Управитель двору Василь Гудович так описує це доручення в своєму донесенні: "Його Ясновельможності високо повелителя Малої Росії обох сторін Дніпра, ... і різних орденів кавалера Гетьмана граф Кирило Розумовський наказав мені бути при його гетьманському почті під час об'їзду малоросійських полків, тому є потреба негайно їхати в Батурин, але для поїздки власних своїх коней не маю, тому прошу від Глухова до Батурина дати паспорт на три поштові підводи 28 травня 1752 р." [3, арк. 5-6].

Для супроводу Гетьмана під час поїздок до Москви й Санкт-Петербургу визначалися склади його екіпажів, поіменні списки тих військових, які будуть брати участь у супроводі й охороні [28, арк. 2]. Так, у 1751 р. на запрошення імператриці К. Розумовський взяв із собою полковників "малоросійських полків:

Лубенського -Апостола, Гадяцького- Галецького, Прилуцького-Галагана, Полтавського-Горленка, Стародубського-Максимовича, Чернігівського-Божича, Київського- Дарагана, Миргородського- Остроградського". Планувалося, що під час поїздки поряд будуть знаходитися бунчукові товариші: Іван Гамалія, Стефан Томара, Яків Маркович, Василь Кочубей, Дмитро Маркович, Василь Ковоцький, Василь Полуботок, Іван Скоропадський, Іван Раковський, Григорій Борозна, Василь Гудович, Петро Іскрицький, Дмитро Кандиба, Іван Скоруппа, Василь Лизогуб, Григорій Іваненко, Петро Орленко [28, арк. 3].

Матеріали архівних справ є інформативними щодо початкового етапу поїздок, адже маємо листування чиновників різних рівнів про організацію маршрутів, кількість учасників поїздок, статті витрат (погонні кошти для кучерів та ямщиків). Для того, щоб відбулася поїздка, слід було написати донесення чи рапорт від нижчестоящих до вищестоячих інстанцій [9, С. 2].

Практика щодо охорони К. Розумовського в руслі його супроводу представниками козацької старшини була вже відома в попередній хронологічний період, адже гетьманів супроводжувала козацька старшина, про що йдеться в матеріалах архівних справ 1718, 1722, 1730, 1731 років. "1718 року, коли Гетьман запорозький їздив у Москву й Санкт-Петербург, то при ньому були: Генеральний військовий писар Семен Савич, полковник Чернігівський — Полуботок, полковник лубенський Маркович, бунчуковий товариш був із 8 особами і старший канцелярист Володковський". Як бачимо, на початку XVIII ст. супровід Гетьмана складали полковники й бунчукові товариші. "У 1722 році другого поїзду Генеральний військовий писар Семен Савич, Генеральний бунчуковий товариш Лизогуб, полковник Ніжинський Толстой, 3 бунчукових товариші, 8 супроводжуючих і старший канцелярист Володковський" [22, С. 201].

Аналогічну інформацію знаходимо і в наступні роки. "1728 рік. Під час поїздки в Москву Гетьмана Апостола і Генеральної військової старшини були вибрані кандидати: із полковників — Прилуцький, Миргородський, Гадяцький, Переяславський і Полтавський, із бунчукових товаришів — старший канцелярист Покорський, із старшини полкової — 50 осіб, у 1730 році під час другої поїздки в Москву Гетьмана Апостола його супроводжували Генеральний військовий писар, Генеральний військовий суддя Кандиба, Генеральний військовий осавул, два полковника, бунчукові товариші, старшина полкова, старший канцелярист, підканцелярист, а під час його третьої поїздки в Москву у 1731 р. при Апостолі були Генеральний військовий писар, Генеральний військовий осавул Лисенко, бунчуковий товариш Борозна і канцелярист" [27, арк. 4 — 5].

Так, в системі охорони посадових осіб цього часу ми розглядаємо таку особливість її організації, що будучи закладеною в період Нового часу, знайшла своє відображення в подальшому. Це видається закономірним з огляду на специфіку моделі політичного адміністрування того часу, коли влада зосереджується в руках Гетьмана, однак, його помічниками й найближчими соратниками були вищі військові посадовці [20, с. 53]. Під час поїздок Гетьман виступав як представник Гетьманщини, її вища посадова особа, зрештою, суб'єкт міжнародного права. Тому була потреба в систематичному вирішенні поточних питань, які виникали в ході поїздок. У період Нового часу посада Гетьмана виступала важливим фундаментом функціонування ранньомодерної Української держави [18, с. 134].

За висловами осіб, котрі свого часу обіймали цю посаду, вона сприймалася як своєрідний консолідаційний факт. Використання терміну "старшування", "старший" сприймалося тогочасним суспільством як асоціація з посадою Гетьмана. А застосування прикметника "Ясновельможний" (до посади Гетьмана) в перекладі на латинь означало "ілюстрісімум" — "залежний володар", підвладний лише "северенісімуму" [20, с. 31]. Зважаючи на це, Гетьман уособлювався як гарант козацької держави, що визначало його особливе місце в системі влади й тогочасному українському суспільстві. Тобто це вища посадова особа Гетьманату.

Специфічними рисами політичної системи Гетьманату стали: використання традиційної моделі козацького адміністрування, коли влада зосереджується в руках Гетьмана, однак, його помічниками й найближчими соратниками були вищі військові посадовці. За К. Розумовського ними стали обозний, осавул, бунчужний, хорунжий та ін. [6, с. 12-17]. Для періоду його гетьманування були характерні подальші реформи державного управління та судової системи, відбувалася консолідація тогочасної політичної еліти, завершувалося формування управлінських груп [7, с. 122]. У цей час формуються старшинські династії, рівні за спорідненістю та зв'язків; протекція виступає головним фактором в призначенні на посади. Зрештою, не секрет, що посаду Гетьмана Кирило Розумовський отримав завдяки сприянню Єлизавети Петрівни, яку підтримав його брат Олексій у боротьбі за російський престол [15, с. 258; 8, с. 506].

У такий складний період відновлення гетьманства ця посада розглядалася не тільки як роль "старшого", а й мала низку інших характеристик. Гетьман був суб'єктом міжнародного права, маючи повноваження на укладення договорів з іншими країнами й монархами, очолював державу Гетьманщину, а, отже, виступав головною посадовою особою ранньомодерної України [16, с. 13]. І хоча у середині XVIII ст. його повноваження як суб'єкта міжнародного права обмежуються, зважаючи на посилення абсолютизму й виокремлення пріоритетів зовнішньополітичної діяльності в Російській імперії, його права у внутрішньому житті Гетьманщини залишалися широкими.

Ділова документація демонструє чітку систему листування між Гетьманом, державними установами, підлеглими, де простежується принципи ієрархічності й інстанційності. У формі рапортів чи донесень інформація з пропозиціями персональних складів подавалася від осавулів Гетьманові. Своєю чергою він віддавав доручення або накази про відповідне фінансове забезпечення поїздок [29, с. 435]. Це могли бути видані кошти або ж забезпечення підводами, одягом, харчами. Для прикладу зазначимо, що для поїздки К. Розумовського з Глухова до Москви в листопаді 1752 р. було виділено таку кількість підвод: Генеральному військовому обозному — 18, Генеральному військовому писарю — 13, Генеральному військовому осавулу — 11, Полковнику Гадяцькому — 8, кожному з 12 бунчукових товаришів — по 3, старшому військовому канцеляристу — 4, чотирьом канцеляристам — по 2-8, для канцелярії — 4, для караулу й казни при канцелярії — 6, компанійцям і старшині — 118. Для цієї поїздки були складені списки супроводу, до якого увійшли: Генеральний військовий обозний, Генеральний військовий писар, Генеральний військовий осавул полковник Гадяцький, 12 бунчукових товаришів, старший канцелярист, 4 канцеляристи, конвой із компанійців — 24 особи та отаман, караульних жолдаків — 12 осіб [28, арк. 21-22].

Для супроводу Гетьмана з дружиною із Серпухова до Москви у грудні 1752 р. виділялося 260 підвод та осавул Семен Іосифов з компанійською командою. Причому кількість компанійців, які були в Глухові в той час, теж була зафіксована в такій формі: при дворі Ясновельможного (Гетьмана) — 12, Генеральний писар — 2, член Генеральної військової канцелярії — 1, Петро Валкевич — 6, Микола Ханенко — 3, Генеральний військовий писар — 1, в Москві при панові Журмані — 1, в пана Ломиковського — 4, в сотника Крижановського — 20, в сотника Шаповаловського — 4, в осавула Долинського — 1, при бунчуковому товаришу Скоропадському — 2, караул біля гетьманського льоху — 1, при заводі смальчужному — 1, при гетьманському лікарю — 1, при Генеральному суді — 1, при експедиції для посилок — 10, при судовій канцелярії — 3, у жолдачній — 3, При Чернявському — 1, з канцелярії біля військових — 1, хворі в Коропі — 1, 1 посланий в експедицію невідомо куди [28, арк. 47].

У разі, якщо маршрут слідування був тривалий, передбачалися зміни караулів. Наприклад, з Севска до Москви передбачалися зміни компанійців на кожній станції, з детальною вказівкою протяжності кожного з етапів маршруту: від Севська до Дмитріївки — 63 версти, від Дмитріївки до Кром — 51, від Кром до Орла — 37, від Орла до Мценська — 53, від Мценська до Плави — 78, від Плави до Тули — 5 проводу. Так, 1 грудні 1752 р. під час слідування Гетьмана з дружиною від Тули до Серпухова — 89, від Серпухова до Молодей — 43, від Молодей до Москви — 50 верст [28, арк. 21-22].

Інший приклад наведемо про поїздки Гетьмана з Глухова до Севска, коли було дано доручення забезпечити супровід до Кром Ямпольській сотні, від Кром до Мценська — компанійській корогві, від Мценська до Тули — компанійській команді, від Тули до Серпухова (в документі не вказана).

Варто вказати, що не завжди пропозиція супроводу підтримувалася тими, хто визначався відповідальними за його організацію.

Так, бунчуковий товариш Михайло Ширай відповідав на наказ у грудні 1752 р. (про пропозицію супроводжувати Гетьмана до Москви): "Отриманим мною ордером від Ясновельможності про необхідність поїздки до Москви приготувати себе для проїзду з іншими бунчуковими товаришами по чину належними всякими приладами при чому особливо мати коня з усім вбранням, із тим усім прибути до Глухова, не зможу, бо у листопаді по волі Божій померла дружина, та по смерті залишилися малолітні діти, яких я не можу залишити в жодному разі" [28, арк. 16].

У період правління Гетьмана К. Розумовського були закладені підвалини функціонування військової варти. Йдеться про діяльність охотного (найманого) війська, Надвірної компанійської корогви, Жолдацької сторожі, Фузилерної роти, військової й полкової музики.

Систематичну охорону Гетьмана не лише в його резиденції, а й під час поїздок, забезпечувала Надвірна компанійська корогва. На це військове формування покладалися охоронні та конвойні функції. І хоча К. Розумовський мав на меті створити особистий почет із компанійців, фактично вони склали особисту гвардію вищої посадової особи Гетьманату [1, с. 36].

Після ліквідації Гетьманщини (в 70-х рр. XVIII ст.) більшість компанійців було відправлено на поповнення легкокінних російських полків, частина ж отримала для супроводження нову вищу посадову особу — генерал-

губернатора Малоросії графа Румянцева і була призначена до його похідної канцелярії.

Створення Надвірної компанійської корогви пов'язують з іменем Івана Самойловича, котрий її сформував для особистої кінної охорони (гвардії) під назвою "Компанія надвірної корогви". У період гетьманів та I Малоросійської колегії на це військове формування були покладені кур'єрські, конвойні, охоронні завдання для забезпечення порядку в гетьманській резиденції. Надвірну компанійську корогву очолював ротмістр, який паралельно був обер-поліцеймейстером та палацовим комендантом (гетьманським полковником). Із 1750 р. чисельність такого формування було збільшено до 120 осіб. Надвірні компанійці були зобов'язані відбувати варту в гетьманському палаці, супроводжувати вищих посадових осіб, підтримувати порядок у вищих інстанціях. Вони могли виконувати наглядові функції за дорученням Гетьмана [10, с. 39-42].

Із січня 1752 р. замість однієї було сформовано дві компанійські роти (команди), за повелінням Гетьмана К. Розумовського на чолі з генеральними осавулами Якубовичем та Валкевичем. Із 1761 р. Надвірна компанійська рота повністю перейшла у відання Генеральної військової канцелярії. У джерелах компанійці часто згадуються під назвою "козаки", очевидно, маючи однаковий із ними зовнішній вигляд, атрибути одягу, оскільки мундири та їхнє озброєння залишалися за козацьким зразком. Тож особисту й систематичну охорону Гетьмана в його резиденції та під час поїздок в мирний час забезпечувала Надвірна компанійська корогва як окреме військове утворення, на яке покладалися охоронні, конвойні функції [6]. Отримуючи риси, притаманні справжній гвардії (впорядкованість, дисципліна, вишколеність, однорідний та помпезний вигляд), Надвірна компанійська корогва зберігала традиційну козацьку внутрішню структуру, підкреслюючи цим зв'язок із компанійськими козацькими полками. Не порушуючи військової структури українських збройних сил, затверджені ще Петром II, Гетьман К. Розумовський перетворював Надвірну компанійську корогву у неофіційну гетьманську гвардію, надаючи їй і належних атрибутів.

У системі охорони Гетьмана також виокремлюється та частина війська, яка супроводжує Гетьмана під час його вояжів (полювання, прийоми), так звана лейб-гвардія й більша частина війська, яке займалося охороною його маєтностей, резиденцій [17, с. 234]. Для охорони Гетьмана в структурі його лейб-гвардії наприкінці 1751 — початку 1752 рр. починає формуватися запорозька команда. Причиною її виникнення вважають прагнення Гетьмана мати екзотично навчений та вбраний супровід, який підкреслював особистість самого К. Розумовського як носія гетьманської влади [1, с. 37].

Основою формування цього підрозділу стали кращі товариші компанійських полків, а не запорожці. Так, матеріали присяжних відомостей та іменних розписів містять поіменні списки: Федір Жупаненко, Максим Гапоненко, Лазар Меженко, Павло Крижановський, Василь Липський, Трохим Кохановський, Семен Ковалевський. Очільниками запорозької команди були Петро Чернявський (осавул) та Ярема Черкес (сотник) [27, арк. 34-35]. До їхніх повноважень входив особливий відбір до команди, а наприкінці 1752 р. були виділені кошти на пошиття одягу. Для виокремлення та акценту на особливість запорозької команди, вбрання повинно було істотно відрізнитися від тих аналогів, які вже були в гетьманському війську. Основу однострою становив червоний грезетовий каптан,

поверху якого вдягали білий кунтуш, підшитий крашениною й бавовною. Його прикрашали оздобленими срібними та блакитними шнурами петлицями. Штани виготовлялися із червоного сукна, підв'язувалися червоним кумачевим поясом. Рядових забезпечували червоними, старшин — жовтими сап'яновими чоботами [1, С. 38]. Образ представника запорозької команди доповнювали шубою з лисячого чи вовчого хутра.

Дослідники припускають, що запорозька команда залишалася найближчою до Гетьмана збройною вартою, виглядала найбільш екзотично на фоні інших військових формувань у системі охорони Гетьмана. Організація поїздок і матеріальне забезпечення таких поїздок і Гетьмана, і членів його родини покладалося на Домову Гетьманську канцелярію, а кошти та оплата послуг (наприклад, за проїзду кінями) здійснювалось з Військового скарбу [24, с. 9].

Для особистої охорони Гетьмана під час поїздок створювалися спеціальні піхотні підрозділи, які виконували відповідні функції. Ще з другої половини XVII ст. Богдан Хмельницький з кількох "охочих сотень" для охорони Чигирини створює сердюцькі полки. Такі військові формування підпорядковувалися гетьманові, отримували плату за службу з військової скарбниці, централізовано оснащувались одягом і зброєю [23, с. 37].

Фузилерна рота була професійним військовим загоном для особистої охорони вищих посадових осіб козацької держави. І хоча хронологічно вона бере свій початок з 1765 р., однак, засади її формування лежать в діяльності Жолдацької вартової сторожі або ж гвардійської гетьманської сторожі при гетьманському палаці. Її військові виконували різні доручення Гетьмана й супроводжували конвоєм його та вищих посадових осіб [12].

Важливе місце в системі організаційних принципів охорони Гетьмана становила генеральна військова старшина. До вищих чинів у військовій ієрархії належали: генеральний військовий обозний, генеральний військовий осавул, хорунжий і бунчужний. Останніми генеральними обозними в історії Гетьманщини стали Я. Лизогуб та С. Кочубей. Посадові обов'язки Генерального військового осавула (останніми генеральними військовими осавулами стали І. Журавка й І. Скоропадський), бунчужного й хорунжого визначалися інструкцією Гетьмана К. Розумовського від 5 грудня 1763 р. В ній передбачалися досить широкі функціональні можливості старшини: від необхідності організації військового походу до розгляду скарг козаків, фактично, вони виконували доручення Гетьмана [21, с. 12; 22, с. 29]. Певну окремішність і вищість над іншими мали три старших уряди — осавул, писар та хорунжий, котрі посідали вихідці з відомих козацьких фамілій або ж нешляхетні клієнти впливових можновладців [5].

На підставі аналізу джерел варто виділити окремі соціальні й соціо професійні групи, представники яких залучалися до надання послуг гетьманові й козацькій старшині. Так, на основі аналізу змісту компутів 1719, 1721, 1732 рр. можна виділити категорію "військових слуг". До такого соціального прошарку належать: довбиші, гармаші, пушкарі, трембачі, сурмачі, "цілюрники полковие", "піщалкі", шафарі, "індуктори", комісари, "сторожі полковие з листами посилаючись". Факт виокремлення військових слуг із тяглою й пішого товариства вказує на своєрідний соціальний аванс — звільнення від виконання повинностей на користь Військового Скарбу. Такі соціальні й соціо професійні групи виконували свої функції у військовій сфері [19, с. 185].

Отже, підбиваючи підсумки, визначимо особливості охорони Гетьмана К. Розумовського під час його поїздок до Москви та Санкт-Петербургу. Так, особиста охорона Гетьмана, його родини та гетьманської резиденції здійснювалася Надвірною компанійською короугою, на яку покладалося виконання кур'єрських, конвойних, охоронних функцій. Військові компанійці супроводжували Гетьмана під час воєнних дій, у дозвіллевих вояжах, у ході офіційних прийомів. Тобто йдеться про початок формування групової та індивідуальної форм охорони вищої посадової особи Гетьманату.

Надвірну компанійську короугу очолював ротмістр. Надвірні компанійці були зобов'язані відбувати варту в гетьманському палаці, супроводжувати конвоєм вищих посадових осіб, підтримувати порядок у вищих інстанціях. Вони могли виконувати наглядові функції за дорученням Гетьмана. Надвірна компанійська короуга зберігала традиційну, козацьку, внутрішню структуру, підкреслюючи цим зв'язок із компанійськими козацькими полками. Не порушуючи військової структури українських збройних сил, затвердженої ще Петром II, Гетьман К. Розумовський перетворив Надвірну компанійську короугу у неофіційну гетьманську гвардію, надаючи їй і належних атрибутів.

Серед підлеглих, котрі супроводжували К. Розумовського, були полковники та бунчукові товариші, які разом із Гетьманом відвідували імператорську резиденцію у 1751 р. Практика супроводу Гетьмана козацькою старшиною стала нормою в період Нового часу, архівні матеріали підтверджують, що така форма супроводу була традиційною й доволі часто використовувалася в період Гетьманату.

Для супроводу Гетьмана під час вояжів (бали, полювання, прийоми) залучалася лейб-гвардія й більша частина війська, яке займалося охороною його маєтностей, резиденцій. У її структурі впродовж 1751 — 1752 рр. для супроводу й особистої охорони Гетьмана починає формуватися запорозька команда, представники якої вирізнялися екзотичним одягом і незвичним вбранням. Для супроводу Гетьмана дедалі частіше залучалися кращі компанійці, серед яких ми виокремлюємо Федора Жупаненка, Максима Гапоненка, Лазара Меженка, Павла Крижановського, Василя Липського, Трохима Кохановського, Семена Ковалевського.

За К. Розумовського відбулися важливі реформи, які зміцнили становище Надвірної компанійської короуги в сфері охорони й оборони гетьмана й гетьманського війська в цілому. В період гетьманування К. Розумовського було враховано традиції його попередників щодо створення безпечних умов та розробки заходів для охорони вищих посадових осіб Гетьманщини. Такі досягнення збереглися й у подальшому, під час діяльності Другої Малоросійської колегії. Серед групових та індивідуальних форм супроводу Гетьмана К. Розумовського ми визначаємо такі: супровід чиновниками та козацькою старшиною (часто — з участю писарів і канцеляристів); компанійці, запорозька команда, однак, найчастіше використовувалася змішана форма супроводу, коли Гетьмана оточували і представники козацької старшини, і компанійці, і жолдаки.

Особливості організації системи охорони Гетьмана К. Розумовського у цей час в ході його поїздок ми визначили такі:

- визначення вичерпного кола осіб, котрі будуть перебувати в супроводі Гетьмана;

- узгодження поіменних списків подорожуючих осіб, причому йшлося про екіпажі, військових зовнішнього супроводу й особистої охорони, які забезпечували компаніїці й жолдаки, причому перші виконувала, в основному охоронні, а другі — функції варту (караулу);

- чіткий механізм планування поїздок вищої посадової особи Гетьманщини з дотриманням принципу ієрархічності, інстанційності;

- визначення відповідальних за відбір військових для супроводу Гетьмана (кращі надвірні компаніїці здійснювали відбір у новостворену запорозьку команду);

- практика традиційного супроводу Гетьмана представниками козацької старшини: полковниками, бунчуковими товаришами, писарями, канцеляристами;

- фіксування маршрутів подорожей Гетьмана та його почету із вказівкою відстаней та етапів, тривалості поїздки й визначення відповідальних військових на кожній станції слідування;

- відповідне матеріально-технічне й фінансове забезпечення Гетьмана та його родини й належне утримання та оплата праці осіб, задіяних під час поїздки (джерелами фінансового забезпечення були Домува гетьманська канцелярія, Військовий скарб).

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків вважаємо наступні:

- вивчення особливостей охорони Гетьмана та його супровід під час його перебування в закритих приміщеннях, у ході офіційних переговорів та дозвілених вояжів;

- розгляд специфіки охорони членів родини у час відсутності Гетьмана поряд з ними;

- висвітлення системи покарань та заохочень для того кола осіб, котрі становили осередок його охорони й супроводу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сокирко О. Г. Артилерія козацької держави : створення, розвиток, внутрішня організація (1648 — 1781 рр.) / О. Г. Сокирко // Український історичний журнал. — 2012. — № 4. — С. 36 — 51.

2. Сокирко О. Г. Мобілізаційні можливості гетьманського війська у війні "за Польську спадщину" 1733 — 1735 / О. Г. Сокирко // Історія. — 2010. — №1. — С. 39 — 41.

3. Центральний державний історичний архів м. Києва (далі — ЦДАК України), ф. 51, оп. 3, спр. 18284.

4. Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): Монографія: в 2-х частинах / О. Путро. — К.: ДАКККіМ, 2008. — Ч. I. — 240 с.

5. Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): Монографія: в 2-х частинах / О. Путро. — К.: ДАКККіМ, 2008. — Ч. II. — 288 с.

6. Смолій В. Українська державна ідея XVII — XVIII століть : проблеми формування, еволюції, реалізації / В. Смолій, В. Степанков В. — К. : "Альтернативи", 1997. — 368 с.

7. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII — XVIII століть ст. : кордони, населення, право / О. Гуржій . — К.: Основи, 1996. — 234 с.

8. Чухліб Т. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. 3-тє вид., випр. і доповн. / Т. Чухліб. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. — 616 с.
9. Чухліб Т. "Коллективна біографія" генералітету Російської імперії українського походження / Т. Чухліб [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [file: // Kolektyvna biohrafiiia heneralitetu Rosiiskoi imperii ukrainskohopokhodzhennia.pdf](file:///C:/Users/Downloads/Kolektyvna_biohrafiiia_heneralitetu_Rosiiskoi_imperii_ukrainskohopokhodzhennia.pdf)
10. Шемшученко Ю. Козацькі ради у Глухові / Ю. Шемшученко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://old.mao.kiev.ua/jscans/2008-4-shemshushenko.pdf>
11. Костюков О. Становлення та розвиток в Україні сфери охорони органів державної влади та посадових осіб / О. Костюков // Форум права. — 2011. — №4 [Електронний ресурс] — Режим доступу : file:///C:/Users/Downloads/FP_index.htm_2011_4_66.pdf
12. Славутич Є. Фузилерна рота — урядова військова варта в Гетьманщині: історія, організація, однострій (1765 — 1781) / Є. Славутич // Історико-географічні дослідження в Україні. — К. Інститут історії України НАН України, 2004. — Ч.7. — С.109.
13. Славутич Є. Однострій Надвірної компанійської корогви Гетьмана Кирила Розумовського / Є. Славутич [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://history.org.ua/JournALL/geo/7/10.pdf>
14. Горобець В. Влада та соціум гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України / В. Горобець. — К. : Інститут історії України НАН України, 2009. — 271 с.
15. Горобець В. "... Нам згідно звичаю давнього нашого, того гетьмана обрати, кого все військо любить" / В. Горобець // Елекційні змагання на Лівобережжі України початку 60-х рр. XVIII ст. Україна в Центрально-Східній Європі. — 2004. — № 4. — С. 257 — 264.
16. Горобець В. "Волимо царя східного...". Український гетьманат та російська династія до і після Переяслава / В. Горобець. — К. : Інститут історії України НАН України, 2007. — 465 с.
17. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654 — 1665. / В. Горобець. — К.: Інститут історії України НАН України, 2001 — 536 с.
18. Горобець В. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформи Петра I. / Горобець В. — К.: Інститут історії України НАН України, 1998. — 326 с.
19. Горобець В. Малі соціальні та соціо професійні групи гетьманату: "курінчики", "стрільці", "протекціанти", "дворяни" etc. / Горобець В. // Соціум. Альманах соціальної історії. — 2008 — Випуск 8. — С. 184 — 201.
20. Горобець В. Старшина гетьманщини: неслужбовий вимір службової кар'єри провідної соціальної верстви / Горобець В. // Український історичний журнал. — 2012. — №4. — С. 52 — 66.
21. Горобець В. Структура врядування та соціальне дисциплінування в південних полках гетьманату (за матеріалами ревізій Полтавського полку 1719, 1721, 1732 рр.). / Горобець В. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [file:///C:/Users/Struktura_vriaduvannia_ta_sotsialne_dystsyplinuvannia_v_pivdennykh_polках_Hetmanatu_za_materialamy_revizii_Poltavskoho_polku_1719_1721_i_1732_rг20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Struktura_vriaduvannia_ta_sotsialne_dystsyplinuvannia_v_pivdennykh_polках_Hetmanatu_za_materialamy_revizii_Poltavskoho_polku_1719_1721_i_1732_rг20(1).pdf)
22. Панашенко В. В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII — XVIII століть) / В.В. Панашенко. — К., 1995 — 214 с.
23. Дзюба О. Приватне життя козацької старшини XVIII ст.(на матеріалах епістолярної спадщини) / О. Дзюба. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2012 — 348 с.

24. Кривошея В. В. Козацька старшина як еліта Гетьманщини / В. В. Кривошея // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — 2009. — Вип. XXVI. — С. 8 — 19.
25. Кривошея В. В. Неурядова старшина Гетьманщини / В. В. Кривошея, І.І. Кривошея, О.В.Кривошея. — К.: "Стилос", 2009. — 432 с.
26. Сокирко О. Г. "Одягати і наглядати" (одяг і соціальний статус найманців Лівобережного Гетьманату кінця XVII — початку XVIII ст.) / О. Г. Сокирко // Соціум. Альманах соціальної історії. — 2002. — Випуск 1. — С. 173 — 188.
27. ЦДІАК України, ф. 51, оп.3, спр. 11180.
28. ЦДІАК України, ф. 51, оп.3, спр. 11121.
29. Бовгиря А. Маргінальні записи українських рукописних збірників XVIII ст. / А. Бовгиря // Україна в Центрально-Східній Європі. — 2004. — №4. — С.459 — 470.

REFERENCES

1. Sokyрко, O. (2012). Artillery of the Cossack state: creation, development, internal organization (1648 — 1781). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian historical magazine)*, 4, 36-51 (In Ukr.).
2. Sokyрко, O. (2010). The Mobilization possibilities of the Hetman troops in the war "for the Polish Heritage" 1733 — 1735. *Istoriia (History)*, 1, 39 — 41 (in Ukr.).
3. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 18284.
4. Putro, O. I. (2008). Hetman Kyrylo Rozumovskyi and his age (from the history of Ukrainian state building in the XVIII century): in 2 parts. Part 1. Kyiv: National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts (in Ukr.).
5. Putro, O. I. (2008). Hetman K. Rozumovskyi and his age (from the history of Ukrainian state building in the XVIII century): in 2 parts. Part 2. Kyiv: National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts (in Ukr.).
6. Smoliy, V. & Stepankov, V. (1997). *Ukrainian state idea of the XVII-XVIII centuries: problems of formation, evolution, realization*. Kyiv: "Alternativy" (in Ukr.).
7. Gurzhiy, O. (1996). *Ukrainian Cossack state in the second half of the XVII-XVIII centuries. : borders, population, law*. Kyiv: Osnovy (in Ukr.).
8. Chukhlib, T. (2009). *Kozaks and Monarchs. International relations of the early modern Ukrainian state 1648-1721*. Kyiv: Publishing house named after Olena Teliga (in Ukr.).
9. Chukhlib, T. "Collective biography" of the generals of the Russian empire of Ukrainian descent. Retrieved from file: // Kolektyvna_biohrafiiia_heneralitetu_Rosiiskoi_imperii_ukrainskohopokhodzhennia.pd (in Ukr.).
10. Shemshuchenko, Y. *Cossack councils in Glukhov*. Retrieved from <http://old.mao.kiev.ua/jscans/2008-4-shemshushenko.pdf> (in Ukr.).
11. Kostiukov, O. (2011). Formation and development of the sphere of protection of state authorities and officials in Ukraine. *Forum Prava (Law Forum)*, 4. Retrieved from file: // C:/Users/Downloads/FP_index.htm_2011_4_66.pdf (in Ukr.).
12. Slavutych, Ye. (2004). Fuziler company — government military guard in Hetmanate: history, organization, uniform (1765 — 1781). In *Historical and geographical research in Ukraine (Vol 7)*. Kyi: NASU Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
13. Slavutych, Ye. *Uniform of Nadvirna company khorugva of Hetman Kirilo Rozumovskyi*. Retrieved from <http://history.org.ua/JournALL/geo/7/10.pdf>. (in Ukr.)

14. Gorobets, V. (2009). *Government and society of Hetmanate. Research on the political and social history of early modern Ukraine*. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
15. Gorobets, V. (2004). "...We must, in accordance with the customs, choose the Hetman whom the entire army honors". In *Election competitions on the left bank of Ukraine in the early 60's of the XVIII century. Ukraine in Central and Eastern Europe* (Vol 4, pp. 257-264) (in Ukr.).
16. Gorobets, V. (2007). *"We want the power of the eastern king..."*. *Ukrainian Hetmanate and Russian dynasty before and after Pereyaslav*. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
17. Gorobets, V. (2001). *Elite of Cossack Ukraine in search of political legitimacy: relations with Moscow and Warsaw, 1654 — 1665*. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
18. Gorobets, V. (1998). *At the end of the Hetmanate's existence: Ukraine during the reform of Peter I*. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
19. Gorobets, V. (2008). Small social and professional groups in Hetmanate: "kurinchyky", "striltsi", "proteksiaty", "nobles" etc. *Sotsium. Almanakh Sotsialnoi istorii (Society. Almanac of Social History)*, 8, 184 — 201 (in Ukr.).
20. Gorobets, V. (2012). Military head of Hetmanate: non-service dimension of the official career of the leading social stratum. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian historical magazine)*, 4, 52 — 66 (in Ukr.).
21. Gorobets, V. *The structure of governance and social discipline in the southern Hetmanate regiments (based on the revisions of the Poltava regimentin 1719, 1721, 1732)*. Retrieved from [/// C: / Users / Struktura_vriaduvannia_ta_sotsialne_dystyplinuvannia_v_pivdennykh_polках_Hetmanatu_za_materialamy_revizii_Poltavskoho_polku_719_1721_i_1732_rr20 \(1\). Pdf](#) (in Ukr.).
22. Panashenko, V. (1995). *Social elite of Hetmanate (second half of XVII — XVIII centuries)*. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
23. Dziuba, O. (2012). *Private life of the Cossack military head of the XVIII century (on materials of the epistolary heritage)*. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
24. Krivosheia, V. (2009). The Cossack military head as an elite of the Hetmanate. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu (Scientific works of the historical faculty of Zaporizhzhya National University)*, XXVI, 8 — 19 (in Ukr.).
25. Krivosheia, V. & Krivosheia, I. & Krivosheia O. (2009). *Non-governmental military head of Hetmanate*. Kyiv: "Stylos" (in Ukr.).
26. Sokirko, O. (2002). "To dress and to supervise " (clothing and social status of mercenaries of the Left Bank Hetmanate of the late XVII — early XVIII century.). *Sotsium. Almanakh Sotsialnoi istorii (Society Almanac of Social History)*, 1, 173 — 188 (in Ukr.).
27. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 11180.
28. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 11121.
29. Bovhiria, A. (2004). Marginal records of Ukrainian hand written collections of the XVIII century. *Ukraina v Tsentralno-Shidnii Evropi (Ukraine in Central and Eastern Europe)*, 4, 459 — 470 (in Ukr.).